

De herinnering aan de industrie, van fabriek tot erfgoed

Door Robert Zijp

■ Productie van waxinelichtjes

De industriële ontwikkeling is in Nederland later op gang gekomen dan in het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Frankrijk en België. Enkele decennia geleden meenden historici dat de start in Nederland rond 1890 lag. Tegenwoordig leggen zij het begin van de industrialisatie vanaf 18501, maar dat is nog altijd veel later dan in de genoemde landen.

Er bestaan meerdere theorieën die dit verschil in industriële ontwikkeling verklaren. Sommige wijzen op natuurlijke omstandigheden, zoals de aanwezigheid van ijzer- en kolenerds. Andere verklaren het verschil uit institutionele omstandigheden, zoals financieringsmogelijkheden en wet- of regelgeving. Het november-/decembernummer van Spiegel Historiaal, dat met de titel 'Hoe Jan Salie op stoom kwam' aan industrialisatie gewijd is, geeft hierover toegankelijke informatie. Bezoekt u de bibliotheek van het museum om dit blad te raadplegen, dan treft u ook enkele andere tijdschriften aan over industrieel erfgoed, zoals Erfgoed van Industrie en Techniek of het Nieuwsbulletin Industrie van de Federatie Industrieel Erfgoed in Nederland (FIEN). Het is een teken dat de belangstelling hiervoor ook bij ons groeit (www.industrieel-erfgoed.nl).

Grote interesse

In de bovengenoemde landen heeft het industrieel erfgoed echter grotere betekenis dan in Nederland. Een voorbeeld is het Ruhrgebied, waar het verdwijnen van de zware industrie de belangstelling voor de resten ervan sterk heeft geprikkeld. Dat gebeurde zelfs in zo'n mate dat beleidsmakers en deskundigen

het historisch imago van dit gebied als industrieland tegenwoordig willen nuanceren door te beklemtonen dat er zelfs in de hoogtijdagen van de industrie in het Ruhrgebied ook talrijke andere economische activiteiten waren. Ook in Engeland is de interesse in industrieel erfgoed zeer groot. Talrijke openluchtmusea geven er aandacht aan; het aantrekkelijke Blist Hill Open Air Museum in Ironbridge niet in de laatste plaats. Programma's op de BBC over industrialisatie (Fred Dibnah's 'Age of Steam') trekken veel kijkers. Ook Spanje zet het industrieel erfgoed in bij de toeristische ontwikkeling (www.turismeindustrial.org). In Frankrijk is de zorg om het industrieel erfgoed niet nationaal, maar regionaal georganiseerd. Dat genereert en faciliteert betrokkenheid van regionale en plaatselijke besturen, monumentenorganisaties, historische verenigingen en onderzoeksinstituten (o.a. universiteiten). Frankrijk is ook het moederland van het Ecomusée (écologie de la nature et écologie humaine), een museumvorm waarbij het behoud ter plekke op de voorgrond staat. Daar kent men dus, in tegenstelling tot het elders voorkomende type van een op één plaats geconcentreerd openluchtmuseum, museumorganisaties waarbij de bezoeker meerdere locaties bezoekt. Ook in Duitsland bestaan dergelijke industriemusea, zoals het Westfälisches Industriemuseum. De belangstellende die nog meer tijd heeft voor de industriële cultuur, kan zelfs industriële routes volgen. Naast regionale zijn er ook thematische routes over onder meer de textielindustrie. Er bestaat zelfs een Europese industrieroute (www.route-industriekultur.de, www.etn-net.org/routes, www.mnactect.com/ticcih/herit.htm).

Internationaal symposium

Eind november organiseerde het universitaire Maison des Sciences de l'Homme in Besançon (Franche-Comté) een internationaal symposium, 'La Mémoire de l'Industrie: de l'Usine au Patrimoine'. Met het oog op de samenwerking tussen het museum en de Stichting Behoud Cultureel Erfgoed Verkade was ik daar als 'toehoorder' aanwezig. Toehoorder ben je op dergelijke Franse bijeenkomsten wanneer je niet als spreker staat geprogrammeerd. Men ontvangt geen officiële congresmap, maar betaalt ook niet meer dan enkele euro's voor deelname, in dit geval voor een driedaagse bijeenkomst! Het symposium werd geopend door Louis Bergeron, emeritus-hoogleraar aan de beroemde l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales in Parijs, voorvechter van industrieel erfgoed en erevoorzitter van de internationale organisatie voor industrieel erfgoed (The International Committee for Conservation of Industrial Heritage). Hij schetste de ontwikkeling in de laatste decennia van industriële archeologie naar industrieel erfgoed. Na hem volgden maar liefst 25 sprekers uit Frankrijk, Engeland, België, Italië en Portugal. Merendeels waren het hoogleraren die een leerstoel hebben op dit terrein. Daarnaast voerden museumcollega's, beleidsmakers en de Franse Museuminspectie het woord. Er waren voorbeelden

van succesvolle en van mislukte exploitaties van industrieel erfgoed. Men sprak over erfgoed en ondernemers uit de industrie of juist over erfgoed als uitdrukking van de klassenstrijd, over industrialisatie en museologie, over industriële complexen en architectuur. Zo'n bijeenkomst biedt de deelnemers een prachtig overzicht van de stand van zaken op dit terrein en geeft veel inzicht in kwesties die er spelen. Het biedt daarnaast de mogelijkheid om deel te nemen aan het debat, van gedachten te wisselen en de eigen denkbeelden en visies te toetsen. Voor het Zuiderzeemuseum, dat door de samenwerking met Verkade in één slag een internationaal belangrijk museum voor industrie wordt, is dat een goede zaak.

Buzzword

In het bovenstaande is de term 'erfgoed' meerdere malen gebruikt. Fransen spreken over 'patrimoine', de Engelsen over 'heritage'. Het laatste nummer in 2003 van Museumvisie, het vaktijdschrift voor de museumwereld, heeft 'Erfgoed in de Breedte' als thema. Erfgoed is in de professie namelijk het 'buzzword' van 2003. Wat er precies wel en niet mee bedoeld wordt, is niet altijd duidelijk. In Besançon was het ontstaan van industrieel erfgoed een belangrijk onderwerp. Erfgoed ontstaat niet uit zichzelf, het wordt 'geconstrueerd' door historici, overheden en belanghebbenden, waarbij de betekenis ervan op lokaal of nationaal niveau erkend wordt. Zo'n proces is afhankelijk van geld en middelen en van de communicatie van die betekenis. Dat laatste is zelfs een blijvende zorg: indien erfgoed geconstrueerd is, behoeft het ook onderhoud in de zin van permanente bewustwording. Industrieel erfgoed fungeert als een monument voor het verleden. Monument betekent letterlijk 'iets wat ons vermaant'. Dan is een bezinning nodig over welke herinnering (industrieel) erfgoed voor de toekomst vastlegt en binnen welk filosofisch of methodologisch kader dat moet gebeuren. Dat eerste is overigens niet eenvoudig, omdat de filosofie een betrekkelijk technofobische wetenschap is. Bij enkele Franse filosofen uit het tijdperk van de industrialisatie staat het 'collectief' centraal. Het ontstaan van erfgoed werd door enkele sprekers daarom opgevat als een proces waarin een 'identité collective' transformeert in een 'mémoire collective'.

Tweede leven

Zo'n proces deed zich in aanleg ook voor bij de discussie of de Verkade-collectie in Zaanstad moest blijven of elders beheerd en gepresenteerd kan worden. Wellicht zullen de fabrieksgebouwen van Verkade aan de Zaan kunnen functioneren als wat de Fransen een 'lieu de mémoire' noemen. Maar dan geldt dat een verlaten en niet meer functioneel onderdeel van de (voormalige) industrie in een fase is gekomen die we met een post mortem kunnen vergelijken. Met onderzoek kan de doodsoorzaak worden vastgesteld. Tot leven wekken lukt niet meer. Wel kan een tweede leven ontstaan als erfgoed. Dan zijn echter niet het sentiment van de nostalgie en een misplaatst beroep op een vermeende identiteit goede raadgevers, maar gaat het om een visie en de middelen om die te realiseren. Dit laatste wordt helaas niet steeds beseft wanneer het Zuiderzeemuseum als nationaal museum haar functie als collectievormer uitoefent. Dan treedt meer dan eens het 'Nieuw Guinea-effect' op. Immers, ook in 1961-1962 ging Nederland zich pas druk maken om deze ver weg liggende kolonie toen de Republiek Indonesië het gebied wilde bemachtigen. ■

¹ J.A. de Jonge, De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914 (Amsterdam 1968); Jan Luiten van Zanden en Arthur van Riel, Nederland 1780-1914, Staat, instituties en economische ontwikkeling (Amsterdam 2000)